

PSICHOAKTYVIŪJŲ MEDŽIAGŲ VARTOJIMO PAPLITIMAS, RIZIKOS VEIKSNIAI BEI ANKSTYVOSIOS INTERVENCIJOS IR PREVENCIJOS VYKDYMAS TARP BENDROJO UGDYMO MOKYKLŲ MOKINIŲ

Martynas Izokaitis, Loreta Stonienė

Higienos institutas

Santrauka

Tyrimo tikslas – įvertinti bendrojo ugdymo mokyklų mokinių psichoaktyviųjų medžiagų (PM) vartojimo paplitimą, šeimos rizikos veiksnius bei mokyklose vykdomą ankstyvąją intervenciją (AI) ir prevenciją.

Tyrimo medžiaga ir metodai. 2016 m. atliktas paplitimo tyrimas 19-oje Vilniaus ir Klaipėdos miestų bei Visagino ir Rokiškio rajono bendrojo ugdymo mokyklų, taikant lizdinę atranką, išskyrus Visaginą, kuriame vykdytas ištisinis tyrimas. Tiriamąją populiaciją sudarė 16 m. amžiaus arba dešimtų / II gimnazijos klasių 978 mokiniai, kurie apklausti nau-dojant tyrėjų sudarytą klausimyną, vertinantį sociodemografinius, PM vartojimo bei AI ir prevencijos vykdymo aspektus. Rizikos grupę sudarė mokiniai, kurie per paskutiniąsias 30 d. rūkė tabaką, vartojo alkoholį arba bent kartą gyvenime vartojo narkotinių medžiagų.

Rezultatai. Per paskutiniąsias 30 d. tabaką rūkė 24,2 proc., alkoholį vartojo 40,8 proc., bent kartą gyvenime narkotinių medžiagų vartojo 12,9 proc. 16 m. respondentų, arba 476 mokiniai. Daugiausia narkotinių medžiagų vartojusių mokinių buvo Vilniuje (17,1 proc.), mažiausiai – Rokiškio rajono (9 proc.) ir Visagino (9,8 proc.) mokyklose. Nustatyta, kad vaikų PM vartojimui įtakos turi tėvų psichoaktyviųjų medžiagų vartojimas, nes PM piktnaudžiavo daugiau tų vaikų, kurių tėvai rūkė (atitinkamai 54,7 proc. ir 45,3 proc.) ir vartojo alkoholį (atitinkamai 54,3 proc. ir 46,7 proc.), lyginant su nerūkančių ir alkoholio nevartojančių tėvų vaikais.

Ankstyvosios intervencijos paslaugos PM vartojantiems mokiniams mokyklose teikiamos ribotai galimai todėl, kad PM vartojimas yra tiek slepiamas, jog apie šios imties respondentų rūkymą žino 46 (19,41 proc.), alkoholio vartojimą 26 (6,52 proc.) ir narkotikų vartojimą tik 7 (5,56 proc.) specialistai. Patys pagalbos dėl PM vartojimo į mokyklos specialistus kreipėsi 4 mokiniai. Nustatytas žemas psichoaktyviasias medžiagas vartojančių mokinių pasitikėjimas pagalbos mokiniui specialistais (iki 19,4 proc. mokinių) bei skeptiškas mokykloje teikiamos pagalbos efektyvumo vertinimas.

Psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencijos renginiai, kurie sudomino šiek tiek daugiau nei trečdalį (40,1 proc.) mokinių, nėra tiksliniai ir orientuoti į labiausiai rizikuojančius mokinius.

Išvados. Įtaką vaikų PM vartojimui turėjo tėvų rūkymas ir alkoholio vartojimas, o mokykloje vykdoma bendroji PM vartojimo prevencija, ribotos galimybės teikti AI paslaugas ir vykdyti PM vartojimo prevencinę veiklą lėmė tai, kad pusė (46,4 proc.) 16 m. bendrojo ugdymo mokyklų mokinių per paskutiniąsias 30 d. rūkė ir vartojo alkoholį bei turėjo narkotinių medžiagų vartojimo patirties.

Reikšminiai žodžiai: ankstyvoji intervencija, psichoaktyviųjų medžiagų vartojimas, bendrojo ugdymo mokykla, rizikos grupės mokiniai, pagalbos mokiniui specialistai, rizikos veiksniai.

ĮVADAS

Psichoaktyviųjų medžiagų (PM), tokių kaip tabakas, alkoholis, narkotinės medžiagos, vartojimas – viena aktualiausių paauglių sveikatos problemų [1]. Mokslinėje literatūroje pateikta įrodymų, kad dauguma jaunuolių rūkyti ir vartoti alkoholį pradeda

mokykliniame amžiuje [2]. Šalies bendrojo ugdymo mokyklose vykdoma nemažai PM vartojimo prevencijai skirtų programų [3], kurios padeda mokiniams išsiugdyti pasitikėjimą savimi, savitvardą, atsparumą neigiamai įtakai, moko kritiškai mąstyti, priimti sprendimus, ugdo bendravimo įgūdžius ir yra svarbios užtikrinant vaiko teises, saugumą bei sudarant tinkamas vaikų socializacijos sąlygas. Prevencinių programų metu mokiniams teikiama informacija apie PM vartojimo žalą, konsultacijos, ugdomi ir stiprinami socialiniai įgūdžiai [3–6]. Šią veiklą nuolat

Adresas susirašinėti: Martynas Izokaitis
Higienos institutas
Didžioji g. 22, 01128 Vilnius
El. p. martynas.izokaitis@hi.lt

palaiko Europos Taryba, kuri nuo 2002 m. skatina Europos Sąjungos šalių vyriausybės skirti pakankamai finansinių ir organizacinių išteklių, kad PM vartojimo prevencijos programos būtų rengiamos ir vykdomos visose mokyklose [7–8].

Moksliniais įrodymais paremtos prevencinės programos padeda sumažinti patyčias, ugdyti atsparumą žalingiems įpročiams, sveiką gyvenimą, kurti saugesnę aplinką ir draugiškesnę bendravimo kultūrą, todėl svarbios ne tik kiekvienam vaikui, bet ir mokyklų bendruomenėms [9–11]. Siekiant sumažinti PM vartojimo žalą, svarbu kuo anksčiau pastebėti PM vartojimo požymius ir laiku suteikti efektyvią pagalbą [12–13]. Tyrimai rodo, kad su nuo PM priklausomais tėvais augantys vaikai yra pažeidžiamiausia grupė, jie turi didesnę polinkį į priklausomybes dėl genetinių ir priklausomos šeimos aplinkos veiksnių [14]. Mokinių tėvams / globėjams mokyklų vykdomose prevencinėse programose skiriamas svarbus vaidmuo, nes prevencinių renginių metu tėvai stiprina tarpusavio ryšį su vaiku bei abipusį pasitikėjimą, mokosi, kaip atpažinti nuo PM apsvaigusį vaiką ir suteikti jam pagalbą. Vaikai, kurie apie PM vartojimo žalą sužino iš tėvų, mažiau linkę vartoti PM nei vaikai, kurie iš savo tėvų nesužino nieko [15].

Paskutiniai tarptautiniai ESPAD ir HBSC tyrimai rodo, kad PM vartojimo problema išlieka aktuali. ESPAD tyrimo duomenimis, kasdien rūko kas penktas 15–16 m. amžiaus berniukas ir kas dešimta mergaitė, paskutinįjį mėnesį alkoholį vartojo kas trečias berniukas ir mergaitė, o narkotinių medžiagų bent kartą gyvenime vartojo kas penktas berniukas ir kas šešta mergaitė. Tai rodo, kad mokymo įstaigose galimai apie 30 proc. jaunuolių būtinos ankstyvosios intervencijos paslaugos, padedančios sustabdyti žalingą sveikatai elgesį ir atsisakyti PM vartojimo.

Bendrojo ugdymo mokyklose įdiegta nemažai prevencijos priemonių: nuo išsamaus informavimo apie PM vartojimo žalą ir pagalbos organizacijas iki rašytinio mokinių išpareigojimo nevartoti PM, pašalinių asmenų registravimo ar stebėjimo kamerų įrengimo. Vis dėlto rezultatas nėra toks, kokio buvo tikimasi [16–17]. Nors taikomos įvairios prevencinės priemonės mokyklose, tik nedidelė dalis mokinių, turinčių problemų dėl PM vartojimo, dėl medicininės pagalbos siunčiami mokyklose dirbančiųjų pagalbos mokiniui specialistų (PMS). Tai suponuoja poreikį tobulinti skatinimo kreiptis į sveikatos priežiūros įstaigas sistemą [18–19].

Tyrimas atliktas įgyvendinant Higienos instituto 2016–2017 m. veiklos planus. Tyrimo rezultatai turėtų paskatinti sprendimų priėmėjus imtis atitinkamų

veiksnių, gerinant rizikos grupės mokiniams teikiamų prevencinių paslaugų prieinamumą.

Šiuo straipsniu siekiama įvertinti bendrojo ugdymo mokyklų mokinių PM vartojimo paplitimą, šeimos rizikos veiksnius bei mokyklose vykdomą AI ir prevenciją.

TYRIMO MEDŽIAGA IR METODIKA

2016–2017 m. Higienos institute įgyvendinant projektą „Sveikatos priežiūros ir socialinių paslaugų prieinamumas rizikos grupės mokiniams“ atliktas kiekybinis paplitimo tyrimas. Tyrimui atrinktas Vilnius (didmiestis), Klaipėda (apskritis centras), Visaginas ir Rokiškio rajonas (dvi rajonų savivaldybės). Savivaldybės atrinktos pagal didžiausius PM vartojimo rodiklius skirtinguose urbanizacijos lygiuose [3].

Amžiaus grupė pasirinkta vadovaujantis ESPAD tyrimo metodologija [20], kuri vertina PM vartojimo paplitimą 16 m. amžiaus paauglių populiacijoje. Tyrime dalyvavo bendrojo ugdymo mokyklų 10 ir (ar) II gimnazijos klasių mokiniai.

Imtis sudaryta taikant lizdinę atranką. Tyrime dalyvavo 19 mokyklų, iš jų 6 Rokiškio rajone, po 5 Klaipėdoje ir Vilniuje ir trys Visagine, kuriame vykdytas ištisinis tyrimas. Tyrimo metu visuomenės sveikatos biuro specialistai apklausė visus tą dieną mokykloje buvusius ir tėvų / globėjų sutikimus dalyvauti tyrime turinčius mokinius. Biurams išsiųsti 1 247 klausimynai, grąžinta 980 (atsako dažnis 78,59 proc.). Planuota imtis buvo 969 respondentai, tačiau dėl 20 proc. didesnio anketų skaičiaus surinkti ir analizei panaudoti 978 klausimynai.

Taikytas tyrėjų sudarytas klausimynas, kurį sudarė sociodemografiniai ir šeimos veiksnių (7 kl.), PM vartojimo paplitimo (8 kl.), ankstyvosios intervencijos (11 kl.) ir prevencijos (11 kl.) vertinimo klausimai. Pagalbos efektyvumą, požiūrį į PM prevenciją vertinantems klausimams taikyta 4 arba 5 įverčių Likerto skalė.

Pagal PM vartojimo paplitimo statistiką išskirtos dvi tiriamųjų grupės – rizikos grupė ir palyginamoji (PM nevartojančiųjų) grupė. Tyrime rizikos grupę sudaro mokiniai, kurie per paskutiniąsias 30 d. rūkė tabaką, vartojo alkoholį arba bent kartą gyvenime vartojo narkotinių medžiagų.

Statistinei duomenų analizei taikytas programinis statistinis duomenų paketas *SPSS 22.0 for Windows*. Statistinis reikšmingumas buvo vertinamas, kai $\alpha = 0,05$. Duomenų, priskiriamų nominaliai ir rangų matavimo skalėms, p reikšmė skaičiuota pagal χ^2 testą. Dviejų nepriklausomų imčių duomenų vidurkiams lyginti taikytas Stjudento (t) kriterijus. Skaičiuotas Likerto skalės atsakymų vidurkis ir standartinis nuokrypis.

1 lentelė. Sociodemografinių respondentų duomenų palyginimas pagal riziką (abs. sk., proc.)

Sociodemografiniai duomenys	Rizika (abs. sk., proc.)	Nevartojantys PM (abs. sk., proc.)	x ²	p
Lytis				
Berniukas	227 (47,7)	245 (48,8)	0,12	0,727
Mergaitė	249 (52,3)	257 (51,2)		
Gyvenamoji vieta				
Miestas	397 (83,4)	408 (81,3)	0,76	0,383
Kaimas	79 (16,6)	94 (18,7)		
Šeimos sudėtis (su kuo gyvena)				
Abiem tėvais	311 (67)	346 (69,8)	5,99	0,2
Vienu iš tėvų	96 (20,7)	108 (21,8)		
Vienas iš tėvų ne biologinis	28 (6)	27 (5,4)		
Kita	29 (6,3)	15 (3)		
Santykiai su mama				
Labai geri	316 (68,1)	339 (69,3)	0,67	0,88
Geri	101 (21,8)	108 (22,1)		
Patenkinami / blogi	47 (10,1)	42 (8,6)		
Santykiai su tėvu				
Labai geri	238 (54,5)	281 (62,7)	6,23	0,044
Geri	121 (27,7)	102 (22,8)		
Patenkinami / blogi	78 (17,8)	65 (14,5)		
Tėvų tabako vartojimas				
Vartoja	211 (44,7)	175 (35,2)	9,1	0,003
Nevartoja	261 (55,3)	322 (64,8)		
Tėvų alkoholio vartojimas				
Vartoja	237 (50,3)	208 (41,9)	6,83	0,009
Nevartoja	234 (49,7)	288 (58,1)		

REZULTATAI**Socialiniai ir demografiniai respondentų duomenys**

Statistinei duomenų analizei panaudotos 978 anketos. Vertinant PM vartojimo paplitimą išskirtos dvi tiriamųjų grupės – rizikos grupė ir palyginamoji, arba PM nevirtojančiųjų grupė. Sociodemografinių duomenų lyginimas parodė, kad šios grupės yra homogeniškos dėl lyties, gyvenamosios vietos, šeimos sudėties, santykių su mama (1 lentelė), todėl galima tolesnė šių grupių palyginamoji analizė. Respondentų amžiaus vidurkis buvo 16,1 ± 0,2 metų.

Psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo paplitimas

Tabako vartojimas. Bent kartą gyvenime tabaką vartojo beveik pusė (46,4 proc.), per paskutiniąsias 30 d. – 24,2 proc. respondentų. Daugiausiai per paskutiniąsias 30 d. rūkančių mokinių nustatyta Rokiškio rajono savivaldybėje (27,1 proc.), mažiausiai – Klaipėdos miesto savivaldybėje (22,6 proc.). Tabaką vartojo 24,4 proc. berniukų ir 24,1 proc. mergaičių. Mieste rūkančių mokinių dalis siekė 23,9 proc., kaime – 26 proc. (2 lentelė). 41,6 proc. respondentų rūkė kasdien.

Alkoholio vartojimas. Bent kartą gyvenime alkoholį vartojo daugiau kaip pusė (65,4 proc.), per paskutiniąsias 30 d. alkoholį vartojo 40,8 proc. respondentų. Daugiausiai alkoholį per paskutiniąsias 30 d. vartojančių mokinių buvo Vilniaus miesto sav. (43,9 proc.), o mažiausiai – Visagino sav. (34,1 proc.).

2 lentelė. PM vartojimo paplitimas tarp mokinių pagal gyvenamąją vietą, lytį ir savivaldybes (n, proc.) (N = 978)

Psichoaktyvioji medžiaga	Savivaldybės				Lytis		Gyvenamoji vieta	
	Klaipėda	Rokiškis	Vilnius	Visaginas	Mergaitė	Berniukas	Miestas	Kaimas
Tabakas	73 (22,6)	51 (27,1)	93 (24,2)	20 (24,4)	122 (24,1)	115 (24,4)	192 (23,9)	45 (26,0)
Alkoholis	131 (40,6)	71 (37,8)	169 (43,9)	28 (34,1)	211 (41,7)	188 (39,8)	332 (41,2)	67 (38,7)
Narkotikai	35 (10,8)	17 (9,0)	66 (17,1)	8 (9,8)	65 (12,8)	61 (12,9)	111 (13,8)	15 (8,7)

Pastaba: tabakas ir alkoholis per paskutiniąsias 30 dienų, narkotinės medžiagos per gyvenimą.

3 lentelė. Mokinių PM vartojimo viešumas (n, proc.)

PM rūšis	Apie PM vartojimą žino (buvo galima pasirinkti daugiau nei vieną atsakymo variantą)					
	Socialinis pedagogas	Psichologas	Sveikatos specialistas	Direktorius / pavaduotojas	Mokytojai	Auklėtojas
Tabakas (n = 237)	27 (11,4)	16 (6,8)	10 (4,2)	16 (6,8)	34 (14,3)	33 (13,9)
Alkoholis (n = 399)	12 (3,0)	12 (3,0)	11 (2,8)	13 (3,3)	12 (3,0)	21 (5,3)
Narkotikai* (n = 126)	3 (2,4)	4 (3,2)	3 (2,4)	6 (4,8)	5 (4,0)	5 (4,0)

*Narkotikai – tai marihuana, hašišas, amfetaminas, ekstazis, kokainas, heroinas, LSD, magiški grybai.

Taip pat nustatyta, kad per paskutiniąsias 30 d. alkoholi vartojančių mokinių buvo daugiau mieste nei kaime. Alkoholi vartojo 41,7 proc. mergaičių ir 39,8 proc. berniukų.

Narkotinių medžiagų vartojimas. Bent kartą gyvenime narkotinių medžiagų vartojo 12,9 proc. respondentų. Daugiausiai narkotinių medžiagų per gyvenimą vartojo Vilniuje gyvenantys mokiniai (17,1 proc.), o mažiausiai – Rokiškio r. savivaldybės (9 proc.) mokiniai, ir tai vienintelis statistiškai reikšmingas skirtumas ($\chi^2 = 10,62$, $ll = 3$, $p = 0,01$). Pirmo narkotinių medžiagų vartojimo epizodo amžiaus vidurkis buvo 14,3 metų ($SN \pm 2$).

Vertinant pirmą PM vartojimo epizodą nustatyta, kad pirmojo tabako rūkymo ir alkoholio vartojimo metu amžiaus vidurkis buvo panašus – 12,4 ($SN \pm 2,8$) ir 12,2 ($SN \pm 3,2$) metų. Narkotinių medžiagų vartojimo debiutas įvyko maždaug po dviejų metų – vidutiniškai 14,3 metų.

Psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo ankstyvoji intervencija

Rezultatai parodė, kad šio tyrimo rizikos grupę sudaro beveik pusė mokinių (48,7 proc., $n = 476$), nes per paskutiniąsias 30 d. iki apklausos dienos rūkė cigaretes, vartojo alkoholi ir bent kartą gyvenime vartojo narkotinių medžiagų. Siekiant suprasti, kokios AI paslaugos šiai grupei galėjo būti teikiamos, svarbu išsiaiškinti, kiek mokykloje dirbančių specialistų žinojo, kad mokinys vartoja PM. Respondentų atsakymai parodė labai žemą PMS žinomumą (3 lentelė). Duomenys rodo, kad daugiau informacijos mokyklos darbuotojai turi apie mokinių rūkymą, gerokai mažiau apie alkoholio vartojimą ir dar mažiau apie narkotinių medžiagų vartojimą. Daugiau apie tabaką vartojančius mokinius žino mokytojai, klasių auklėtojai ir socialiniai pedagogai, mažiausiai – sveikatos priežiūros specialistai. Dėl žinomumo apie mokinių alkoholio ir narkotinių medžiagų vartojimą specialistų sąrašas yra panašus. Vis dėlto kalbant apie narkotinių medžiagų vartojimą išsiskiria mokyklų direktoriai, kuriuos informacija apie mokinių narkotinių medžiagų vartojimą pasiekė dažniau nei kitus specialistus.

Sujungus mokinių nuomonę apie visų specialistų žinomumo duomenis nustatyta, kad apie PM vartojimą žino labai mažai mokyklos darbuotojų: apie rūkymą žino 46, alkoholio vartojimą – 26 ir narkotikų vartojimą – 7 specialistai. Šiuo atveju sudėtinga būtų tikėtis didelio AI efektyvumo. Vis dėlto 98 (41,4 proc.) respondentams, kurie per paskutiniąsias 30 d. vartojo tabaką, buvo taikytos tabako vartojimo prevencinės

priemonės, iš jų 31 (38,6 proc.) mokinys nurodė, kad taikytos priemonės buvo efektyvios. Trečdalis (29 iš 108) alkoholi vartojusių jaunuolių, kuriems prevencinės priemonės buvo taikomos, nurodė, kad priemonės padėjo (26,9 proc.). Prevencinės priemonės taikytos tik trečdaliui (34,9 proc., $n = 44$) respondentų, kurie teigė, kad bent kartą gyvenime yra vartoję narkotikų, iš jų 12 (27,3 proc.) taikytos prevencinės priemonės padėjo. 87 (18,3 proc.) mokiniai nurodė, kad dėl jų PM vartojimo buvo informuoti tėvai.

Psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencija

Tai, kad mokykloje vykdomi prevenciniai renginiai, skirti PM vartotojams, patvirtino trečdalis (32,6 proc.) respondentų, du trečdaliai apie tai nežinojo arba nurodė, jog tokie renginiai nevyksta (67,4 proc.).

Rezultatai parodė, kad aktyviai ir vidutiniškai aktyviai PM vartojimo prevencijai skirtuose renginiuose dalyvavo 39,1 proc. nevartojančiųjų PM grupės ir 41,1 proc. rizikos grupės mokinių (4 lentelė).

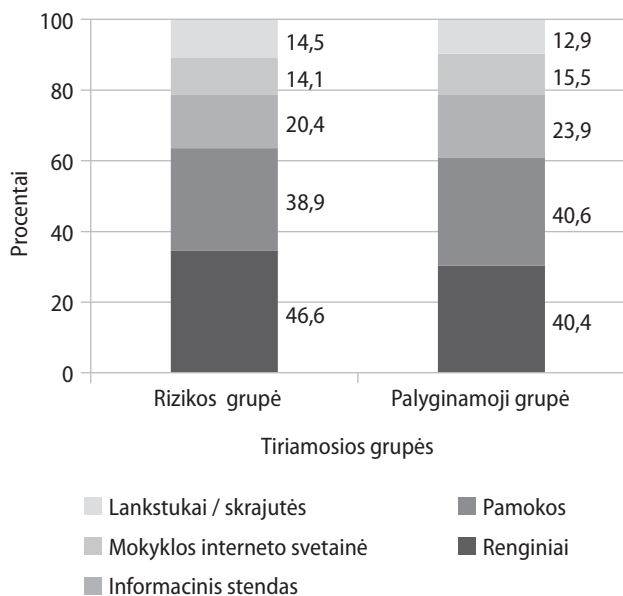
Tyrimas atskleidė, kad pagrindiniais informacijos apie PM vartojimo žalą šaltiniais buvo įvardyti būtent renginiai (atitinkamai 46,6 proc. rizikos ir 40,4 proc. nevartojančiųjų PM) ir pamokos (atitinkamai 38,9 proc. rizikos ir 40,6 proc. nevartojančiųjų PM). Tai, kad nenustatyta vertintų grupių statistiškai reikšmingų skirtumų, rodo, jog ir dalyvavimas, ir informacijos šaltinių svarba nagrinėtose grupėse yra vienoda (1 pav.). Rezultatai rodo, kad informacijos apie narkotinių medžiagų vartojimo žalą labai pakako daugiau nei pusei respondentų, atitinkamai 51,1 proc. rizikos ir 54,3 proc. nevartojančiųjų PM grupės mokinių. Kitiems tyrimo dalyviams informacijos trūko, ir tai sudarė iki pusės mokinių.

Tyrimu buvo siekiama nustatyti, ar mokiniai dalyvavo tam tikrose prevencinėse veiklose, skirtose situacijos analizei ir PM vartojimui užkardyti. Nustatyta, kad apklausose dėl PM vartojimo dalyvavo atitinkamai 46 proc. rizikos ir 43,8 proc. nevartojančiųjų grupės mokinių. Dvišalę sutartį, kurioje yra punktas

4 lentelė. Mokinių dalyvavimo aktyvumo PM vartojimo prevencijai skirtuose renginiuose palyginimas pagal rizikos laipsnį (n , proc.)

Dalyvavimo aktyvumas	Rizikos grupė	Palyginamoji grupė
Aktyviai	44 (12,1)	29 (7,5)
Vidutiniškai aktyviai	106 (29)	122 (31,6)
Neaktyviai	215 (58,9)	235 (60,9)
Iš viso	365 (100)	386 (100)

$\chi^2 = 4,51$, $p = 0,105$

1 pav. Informacijos apie PM vartojimo žalą šaltinių palyginimas pagal rizikos laipsnį

dėl PM vartojimo mokyklos teritorijoje, pasirašė 28,4 proc. rizikos ir 23,1 proc. palyginamosios grupės mokinių. Likusieji apie tokią sutartį arba nežinojo, arba jos nepasirašė.

Tyrimo metu mokiniai išsakė nuomonę apie vykdomą PM vartojimo prevencijos veiklą. Nustatyta, kad rizikos grupės mokiniai žemesniais balais vertino mokykloje vykdomą PM prevenciją (5 lentelė), ypač galimybę mokykloje sulaukti pagalbos ($t = -2,95$, $ll = 969$, $p = 0,003$). Taip pat mažiau jų sutiko su teiginiu, kad mokyklos administracija turėtų griežčiau kontroliuoti PM vartojimą ($t = -6,51$, $ll = 972$, $p = 0,001$). Rezultatai parodė, kad mokiniai nemano, jog mokykla nėra tinkama vieta vykdyti PM vartojimo prevenciją, nors su tuo sutiko penktadalis (20,2 proc.) mokinių, trečdalis neturėjo nuomonės (32,5 proc.).

Respondentai subjektyviai pagal efektyvumą įvertino pasiūlytas PM vartojimo prevencines priemones, tokias kaip bendraamžių mokymų organizavimas, mokytojų ir mokinių santykių stiprinimas, gyvenimo ir socialinių įgūdžių ugdymas (6 lentelė). Rezultatai rodo, kad rizikos grupė ne taip optimistiškai vertino mokiniams, vartojantiems PM, teikiamą pagalbą ($\chi^2 = 18,58$, $ll = 1$, $p = 0,001$), nors ši priemonė abiejų grupių buvo įvertinta kaip svarbiausia. Nuomonės išsiskyrė ir dėl neigiamų nuostatų PM vartojimo atžvilgiu formavimo ($\chi^2 = 8,29$, $ll = 1$, $p = 0,004$).

Mokiniai nurodė, kuriais mokyklos specialistais labiausiai pasitiki. Duomenų analizė atskleidė, kad ir rizikos grupės respondentai, ir nevartojančiųjų

5 lentelė. Mokinių nuomonės apie vykdomą PM vartojimo prevenciją mokykloje palyginimas pagal rizikos laipsnį (vid., SN)

Teiginys*	Rizikos grupė	Palyginamoji grupė	p
Mokiniai, turintys problemų dėl PM vartojimo, visada sulauks mokyklos sveikatos specialisto, psichologo ar socialinio pedagogo pagalbos	3,56 (1,07)	3,76 (0,98)	0,003
Administracija turėtų griežčiau kontroliuoti PM vartojimą mokyklos teritorijoje	3,54 (1,17)	3,99 (0,94)	0,001
Vykdoma prevencinė veikla efektyvi formuojant neigiamą požiūrį į PM vartojimą	3,36 (1,05)	3,45 (0,99)	0,193
Mokyklos renginiuose dažniausiai dalyvauja tie, kurie nevartoja PM	3,21 (1,12)	3,31 (1,04)	0,136
Mokykla nėra tinkama vieta PM vartojimo prevencijai vykdyti	2,74 (1,15)	2,6 (1,14)	0,06

*Didesnė reikšmė reiškia didesnę pritarimą teiginiui.

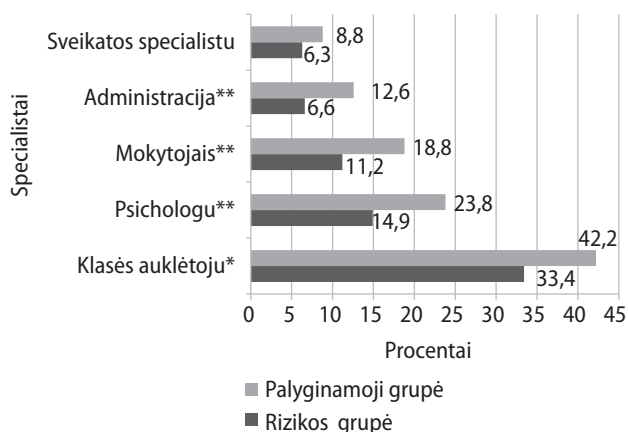
grupės mokiniai labiausiai pasitikėjo klasės auklėtoju. Kadangi šis skirtumas statistiškai nėra reikšmingas, galima manyti, jog pasitikėjimas auklėtoju didžiausias ir panašus.

Statistinė analizė atskleidė, kad nevartojančiųjų grupės mokiniai labiau pasitiki mokykloje dirbančiais mokytojais ($\chi^2 = 10,84$, $ll = 1$, $p = 0,001$), psichologais ($\chi^2 = 13$, $ll = 2$, $p = 0,001$), administracija ($\chi^2 = 10,18$, $ll = 1$, $p = 0,001$) ir klasės auklėtoju ($\chi^2 = 10,84$, $ll = 2$, $p = 0,016$) (2 pav.). Sveikatos specialistu pasitikima mažiausiai.

Tiriant, su kuriais mokyklos specialistais mokiniai kalbėtų apie PM vartojimo žalą, duomenų analizė parodė, kad pirmiausia mokiniai kalbėtų su psichologu (atitinkamai 28,6 proc. rizikos grupės ir 33,9 proc. nevartojančiųjų), perpus mažiau kreiptųsi

6 lentelė. Mokinių nuomonės apie efektyviausias PM vartojimo prevencijos priemones palyginimas pagal rizikos laipsnį (proc.) (N = 476)

Teiginys	Tikslinė grupė	Nevartojančiųjų PM grupė	p
Teikti įvairią pagalbą mokiniams, vartojantiems PM	187 (39,9)	268 (53,7)	0,001
Formuoti neigiamas nuostatas PM vartojimo atžvilgiu	120 (25,6)	170 (34,1)	0,004
Sudaryti sąlygas turiningai leisti laisvalaikį po pamokų	181 (38,6)	166 (33,2)	0,08
Teikti mokiniams informaciją apie PM	178 (38,0)	195 (39,1)	0,72

*p < 0,05, **p < 0,01

2 pav. Specialistu, kuriais mokiniai labiausiai pasitiki, palyginimas pagal rizikos laipsni

ī sociālinā pedagoģā (atitinkamai 17,6 proc. rizikos grupēs ir 19,5 proc. nevarotojānāčūjū) ir sveikatos specialistā (atitinkamai 15,5 proc. rizikos grupēs ir 18,7 proc. nevarotojānāčūjū). Stebima, kad pagalbos kreiptūsi mažiau rizikos grupēs mokinū, nors skirtumai statistiškai nereikšmingi. Realiai pagalbos dēl PM vartojimo kreipēsi tik 4 mokiniai.

Vertinant pagalbos galimūbiū paieškā mokykloje tarp PMS stebima tai, kad 39,3 proc. respondentū nurodē, jog nepasitiki mokykloje dirbanāiais specialistais, 40,1 proc. jū nežinojo, kuris mokykloje dirbantis specialistas galētū suteikti pagalbā dēl PM vartojimo, ir 55,2 proc. mokinū neitū kalbētis su mokykloje dirbanāiais specialistais dēl PM vartojimo.

Psichoaktyviūjū medžiagū vartojimo rizikos veiksniai

Mokinū ir šeimos nariū PM vartojimas ir tarpusavio santykiai yra susijē. Nustatyta, kad PM piktnaudziavo daugiau tū vaikū, kuriū tėvai rūkē (p = 0,003) ir vartojjo alkoholī (p = 0,009). Vaikū PM vartojimui ītakos turējo santykiai su tėvu (p = 0,044), nes rezultatai parodē, kad daugiau PM vartojānāčūjū mokinū dažniau nurodē blogus santykius (54,3 proc.) nei gerus (54,3 proc.) ar labai gerus (45,9 proc.) (7 lentelē).

Analizēs metu taip pat nustatyta, kad mokinū narkotiniū medžiagū vartojimui reikšmingai ītakos turējo tėvū tabako ($\chi^2 = 6,13$, $ll = 1$, $p = 0,013$) ir alkoholio vartojimas ($\chi^2 = 11,98$, $ll = 1$, $p = 0,001$). Nustatyta, kad daugiau narkotines medžiagas vartojusiū mokinū augo šeimose, kuriose tėvai rūkē bei vartojjo alkoholī. Vertinant santykius su tėvu taip pat pastebēta, kad narkotiniū medžiagū nevarotojusiū mokinū santykiai geresni nei vartojusiūjū ($\chi^2 = 14,98$, $ll = 2$, $p = 0,001$).

7 lentelē. Šeimos rizikos veiksnūjū palyginimas pagal rizikos laipsni (n, proc.)

Šeimos veiksniai	Rizikos grupē	Palyginamoji grupē
	n (proc.)	n (proc.)
Tēvai vartojjo tabakā, $\chi^2 = 9,1$; $ll = 1$, $p = 0,003$	211 (54,7)	175 (45,3)
Tēvai vartojjo alkoholī, $\chi^2 = 6,83$; $ll = 1$, $p = 0,009$	237 (53,3)	208 (46,7)
Santykiai su tėvu, $\chi^2 = 6,23$; $ll = 2$, $p = 0,044$		
Labai geri	238 (45,9)	281 (54,1)
Gerai	121 (54,3)	102 (45,7)
Blogi	78 (54,5)	65 (45,5)

REZULTATŪ APTARIMAS

Šiame straipsnyje siekiama įvertinti PM vartojimo paplitimą tarp bendrojo ugdymo mokyklū mokinū, šeimos rizikos veiksnius bei mokyklose vykdomā AI ir prevencijā. Šiuo tikslu apklausti 16 metų mokiniai, besimokantys bendrojo ugdymo mokyklose. Tiriamājā grupē sudarē mokiniai, kurie bent kartā gyvenime vartojjo narkotiniū medžiagū, per paskutinī mėnesī vartojjo tabakā ir (ar) alkoholī. Dēl mokyklose vykdytos prevencijos ir AI veiklū lygintos rizikos grupēs ir PM nevarotojantys mokiniai.

Tyrimo rezultatai parodē, kad bent kartā gyvenime narkotiniū medžiagū vartojjo kas dešimtas (12,9 proc.), per paskutiniāsias 30 d. tabakā rūkē kas ketvirtas (24,2 proc.), alkoholī vartojjo beveik kas antras (40,8 proc.) 16 m. respondentas. Labai panašias PM vartojimo tendencijas šioje amžiaus grupėje nustatē tarptautinis 2015 m. ESPAD tyrimas, kurio rezultatai parodē, kad per paskutinī mėnesī rūkē 24 proc. 15–16 m. mokinū (iš jū 27 proc. berniukū ir 22 proc. mergaičių), alkoholī vartojjo 34 proc. mokinū (iš jū 32 proc. berniukū ir 36 proc. mergaičių), bet kokiā narkotinė medžiagā per gyvenimā vartojjo 19 proc. mokinū (iš jū 21 proc. 15–16 m. berniukū ir atitinkamai 16 proc. mergaičių) [21].

Daugiausiai per paskutiniāsias 30 d. rūkančių mokinū nustatyta Rokiškio rajono savivaldybėje (27,1 proc.), mažiausiai – Klaipėdos miesto savivaldybėje (22,6 proc.). Vilniuje rūkē 24,4 proc. 16 m. mokinū. Tai atitinka Vilniuje atlikto tyrimo duomenis, kurie parodē, kad dažnai rūkē 27,5 proc. 15 m. berniukū ir 25,6 proc. mergaičių. Tyrime nustatyta, kad berniukai rūko daugiau nei mergaitės, nors skirtumai nėra statistiškai reikšmingi. Tai atitinka ir kitū tyrimū duomenis [22].

Tyrimo duomenys patvirtino 2015 m. atlikto ESPAD tyrimo rezultatus, kurie parodē, kad mergaitės daugiau vartojjo alkoholio nei berniukai,

atitinkamai 41,7 proc. ir 39,8 proc., nors skirtumas statistiškai nėra reikšmingas [23]. Stebima tendencija, kad mažėja rūkymo ir alkoholio vartojimo tarp lyčių skirtumai [18].

Šio tyrimo rezultatai parodė, kad Vilniuje narkotinių medžiagų vartojama daugiau nei kitose tyrime dalyvavusiose savivaldybėse ($p = 0,014$). Vilniaus reikšmė (17,1 proc.) yra šiek tiek mažesnė nei HBSC tyrimo rezultatai, kurie rodo, kad nors kartą per gyvenimą kurių nors narkotinių medžiagų buvo bandę vartoti 22,5 proc. 15 m. Vilniaus mokinių [24].

Pirmojo tabako rūkymo epizodo amžiaus vidurkis buvo 12,4 m., alkoholio – 12,2 m., narkotinių medžiagų – 14,3 m. Pirmas narkotinių medžiagų vartojimo epizodas sutampa su Klaipėdos mokinių tyrimu, kurio metu nustatyta, kad dažniausias amžius, kai paaugliai pirmą kartą bandė rūkyti cigaretes, yra 11 m., vartoti alkoholį – 14 m. Europos miestuose paaugliai pirmą kartą rūkė cigaretes ir paragavo alkoholio būdami 14 m. [25]. Pirmas rūkymo vartojimo epizodas viršijo HBSC tyrimų duomenis, rodančius, kiek 13 m. ir jaunesnių mokinių pabandė rūkyti. Šio tyrimo duomenimis, 55 proc., HBSC – 46–50 proc. mokinių bandė rūkyti būdami jaunesni nei 13 m. amžiaus [26–30].

Tyrimo rezultatai parodė, kad kasdien rūkė beveik kas antras (41,6 proc.) rizikos grupės respondentas, kas dešimtas mokinys per paskutinį mėnesį alkoholį vartojo daugiau nei 6 kartus. HBSC tyrimo duomenimis, vis daugėja paauglystės laikotarpiu bandžusių rūkyti mokinių ir pastebima, kad berniukai ir ypač mergaitės pradeda rūkyti vis jaunesni. Šie rezultatai patvirtina kitų Lietuvoje atliktų tyrimų duomenis, rodančius, kad didėja nuolat rūkančių mokinių dalis, ypač mergaičių [31].

Šio tyrimo rezultatai patvirtino, kad mokiniai nuo mokyklos administracijos slepia PM, ypač narkotinių medžiagų, vartojimo faktus. Nustatyta, kad sveikatos priežiūros specialistą dėl visų PM vartojimo mokiniai linkę informuoti rečiausiai, klasės auklėtoją – dažniausiai, nes juo labiausiai pasitiki. Nustatyta, kad apie PM vartojimo faktus informacija pasiekia maždaug penktadalį (18,3 proc.) respondentų tėvų. Tyrimai patvirtino, kad tais atvejais, kai problema susijusi su narkotinių medžiagų vartojimu, dažniau apie tai sužino direktorius. Tėvai / globėjai taip pat nurodė, kad kreipėsi į direktorių, todėl problema lieka uždarame rate. Pagalbos mokiniui specialistai apie tai ir nesužino.

Tyrimo rezultatai patvirtino, kad tėvų PM vartojimas turi įtakos vaikų piktnaudžiavimui PM, nes PM

piktnaudžiavo daugiau tų vaikų, kurių šeimų nariai rūkė arba vartojo alkoholį. Tai atitinka tarptautinių tyrimų duomenis, rodančius, kad tėvų PM vartojimas koreliuoja su jų vaikų PM vartojimu paauglystėje, ir rūkymo tikimybė didėja, jeigu rūko abu tėvai. Tėvų rūkymas ar alkoholio vartojimas vaikų akivaizdoje sukuria išpūdį, kad tai priimtinas suaugusiojo elgesys, kuris suformuoja suaugusiojo įvaizdį, norą būti suaugusiuoju [32], be to, rūkančių tėvų požiūris yra liberalesnis, todėl tikėtina, kad gebės perteikti rūkymo pavojų savo vaikui [33]. Kartais PM vartojantys tėvai mano, kad neturi teisės patarinėti vaikams, kai patys rūko arba vartoja alkoholį, o šeimos, kuriose taikomos pozityvios tėvystės praktikos, gali atitolinti arba sumažinti alkoholio vartojimą [34].

Mokiniai dėl individualios konsultacijos mokykloje dėl PM vartojimo kreiptųsi į psichologą, socialinį pedagogą arba sveikatos specialistą. Jeigu kultų poreikis pakalbėti apie PM vartojimą, socialinį pedagogą ir sveikatos specialistą pakeistų klasės auklėtojas. Apie 40 proc. tyrime dalyvavusių mokinių nežinotų, į ką mokykloje kreiptis pagalbos dėl PM vartojimo problemos.

Nors paplitimo tyrimo rezultatai parodė, kad daugiausia mokinių vartojo alkoholį, tačiau mokyklos darbuotojai daugiau informacijos turi apie mokinių tabako vartojimą. Tai rodo, kad tabaką mokiniai rūko arčiau mokyklos, pertraukų metu ir mokyklos darbuotojai gali identifikuoti rūkančiuosius, o alkoholį ar narkotines medžiagas mokiniai linkę vartoti po pamokų ar savaitgaliais, todėl mokyklos specialistai jų identifikuoti negali. Daugiausia informacijos apie vartojančius mokinius turi klasės auklėtojas, be to, mokiniai savo klasės auklėtojais labiausiai pasitiki bei dauguma mokinių su klasės vadovu pasikalbėtų ir apie PM vartojimą. Taigi siekiant identifikuoti ir kryptingai teikti pagalbą PM vartojantiems mokiniams reikėtų į mokykloje vykdomą prevencinę veiklą aktyviai įtraukti klasės auklėtojus. Tai, kad mokiniai dažniausiai kreipėsi pagalbos į klasės vadovą, patvirtino ir kiti tyrimai, kurie rodo, jog mokiniai nepakankamai pasitiki tiek atskirų dalykų mokytojais, tiek mokyklos administracija [35]. Tyrimas atskleidė, kad PM vartojimo problema stigmatizuota, nes kas trečias ar ketvirtas mokinys nebuvo linkęs pasitikėti nė vienu mokyklos specialistu.

Vertinant aplinkos prevencijos priemones, tokias kaip dvišalėje sutartyje numatytas įsipareigojimas mokykloje ir jos teritorijoje nevartoti ir neplatinti PM, nustatyta, jog tokią sutartį pasirašė 28,4 proc. rizikos grupės mokinių ir 23,1 proc. PM nevartojančių mokinių.

NTAKD tyrimo rezultatai rodo, kad minėtą reikalavimą į sutartį yra įtraukę du trečdaliai mokyklų, 40 proc. mokyklų atlikusios aplinkos testavimą [17].

Tyrimas atskleidė, kad apie tikslinius PM vartojimo prevencijai skirtus mokyklos renginius informuoti 32,6 proc. respondentų, iš jų aktyviai juose dalyvavo kas dešimtas (9,8 proc.) 16 m. mokinys, du trečdaliai (59,9 proc.) jų dalyvavo neaktyviai. Gauti rezultatai neprieštaruoja kitiems tyrimams, rodantiems, kad prevencinėje veikloje nedalyvauja arba bent apie ją nežino visi mokykloje besimokantys mokiniai, daugiausia trečdalis mokinių [35]. Respondentai nurodė, kad informacijos apie PM vartojimo žalą jie gavo ne vien renginių metu, bet ir per pamokas, todėl dviem iš trijų (68 proc.) mokinių informacijos apie PM vartojimo žalą pakako. Kitų mokslininkų atlikti tyrimai rodo, kad mokiniams trūksta informacijos apie gyvenimo įgūdžių stiprinimą, neigiamų nuostatų PM vartojimo atžvilgiu formavimą [36].

Tyrimo nenustatyta prevencinės veiklos skirtumų tarp palyginamosios ir rizikos grupių, o tai rodo, kad prevencija nėra selektyvi ir nėra orientuota į labiausiai rizikuojančiuosius mokinius.

Rizikos ir PM nevartojančių mokinių nuomonė dėl prevencinės veiklos mokykloje efektyvumo skyrėsi. Visi apklausos dalyviai pagalbos teikimą, esant PM vartojimo problemai, išskyrė kaip vieną svarbiausių veiklų, tačiau rizikos grupės mokiniai galimybę sulaukti pagalbos mokykloje bei neigiamų nuostatų PM vartojimo atžvilgiu formavimo efektyvumą pagal asmeninę patirtį įvertino daug skeptiškiau nei PM nevartojantys mokiniai. Prie stiprinančių PM prevenciją veiksnių rizikos grupės respondentai priskyrė turiningo laisvalaikio po pamokų svarbą [35]. Kitų

autorių duomenimis, dažniausiai mokiniai veiksmingoms PM vartojimo prevencijos priemonėms priskyrė tabako gaminių ir alkoholinių gėrimų prieinamumo ribojimą, neigiamo požiūrio į PM vartojimą formavimą bei gyvenimo įgūdžių ugdymą [36].

IŠVADOS

1. Bent kartą gyvenime narkotinių medžiagų vartojo kas dešimtas (12,9 proc.), per paskutiniąsias 30 dienų tabaką rūkė kas ketvirtas (24,2 proc.), alkoholį vartojo beveik kas antras (40,8 proc.) 16 m. respondentas. Daugiausiai narkotines medžiagas vartojusiųjų buvo Vilniuje, mažiausiai – Rokiškio rajono ir Visagino mokyklose.
2. Tėvų psichoaktyviųjų medžiagų vartojimas turi įtakos vaikų piktnaudžiavimui PM, nes daugiau rizikos grupės vaikų tėvų rūkė tabaką ir vartojo alkoholį. Nustatyta, kad piktnaudžiavimui PM įtakos turėjo blogesni santykiai su tėvu.
3. Ankstyvosios intervencijos paslaugos psichoaktyviausias medžiagas vartojantiems mokiniams mokyklose teikiamos labai ribotai galimai todėl, kad PM vartojimas yra tiek slepiamas, jog apie jį žino labai maža dalis mokykloje dirbančių specialistų. Nustatytas žemas psichoaktyviausias medžiagas vartojančių mokinių pasitikėjimas pagalbos mokiniui specialistais bei skeptiškas mokykloje teikiamos pagalbos efektyvumo vertinimas.
4. Psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencija, kuri sudomino šiek tiek daugiau nei trečdalį mokinių, nėra tikslinė ir orientuota į labiausiai rizikuojančius vartoti PM mokinius.

Straipsnis gautas 2017-05-12, priimtas 2017-06-12

Literatūra

1. Jaruševičienė L, Valius L, Veryga A, Žemaitis M. Paauglių ir šeimos narių elgsenos sąsajos su medžiagų, sukeliančių priklausomybę, vartojimu paauglystėje. Lietuvos bendrosios praktikos gydytojas. 2009;12(4):216-222.
2. Robinson S, Bugler C. General Lifestyle Survey 2008: Smoking and Drinking Among Adults. London Office for National Statistics, 2010.
3. Narkotikų, tabako ir alkoholio kontrolės departamentas. Metinis pranešimas, 2016.
4. Bankauskienė I. Psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencija: samprata ir modeliai. Informacinis leidinys. Narkotikų, tabako ir alkoholio kontrolės departamentas, 2013.
5. Europos paktas dėl psichikos sveikatos ir gerovės. Europos Sąjungos aukščiausio lygio konferencija „Bendrosios pastangos siekiant psichikos sveikatos ir gerovės“. Briuselis, 2008 m. birželio 12–13 d.
6. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2006 m. balandžio 5 d. įsakymas Nr. A1-93 „Dėl socialinių paslaugų katalogo patvirtinimo“.
7. European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction. Drug prevention in EU schools. Lisbon, 2002.
8. Narkotikų, tabako ir alkoholio kontrolės departamentas. Metinis pranešimas, 2014.
9. Poduska J, Kellam S, Wang W, Brown CH, Ialongo N, Toyinbo P. Impact of the Good Behavior Game, a Universal Classroom-Based Behaviour Intervention, on Young Adult Service Use for Problems with Emotions, Behaviour, or Drugs or Alcohol. Drug Alcohol Depend. 2008;95(Suppl 1):S29-S44.
10. Akstinienė R, Dragūnevičius K, Levickaitė K, Lošakevičius A, Zbarauskaitė A, Žižys D. Ankstyvosios intervencijos taikymas mažinant psichiką veikiančių medžiagų vartojimą. Metodinės rekomendacijos. Vilnius, 2007.
11. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2012 m. spalio 10 d. nutarimas Nr. 1246 „Dėl Priklausomybės ligų prevencijos, gydymo, reabilitacijos ir reintegracijos paslaugų sistemos sukūrimo koncepcijos (gairių) patvirtinimo“.
12. WHO. WHO Report on the Global Tobacco Epidemic, 2008: the MPOWER package. Geneva: World Health Organization, 2008.
13. Zaborskis A, Šumskas L, Žemaitienė N. Lietuvos moksleivių rūkymas ir jo paplitimo pokyčiai 1994–2006 m. Medicina. 2009;45(10):798-806.
14. Taplin C, Saddichha S, Li K, Krausz MR. Family history of alcohol and drug abuse, childhood trauma, and age of first drug injection. Subst Use Misuse. 2014 Aug;49(10):1311-6. doi: 10.3109/10826084.

15. Narkotikų, tabako ir alkoholio kontrolės departamentas. Psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencijos vykdymo Lietuvoje 2014 m. apžvalga.
16. NTAKD. Psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo pirminės prevencijos vykdymas Lietuvoje 2013–2014 m.
17. NTAKD. Psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencijos ir kontrolės priemonių taikymo bendrojo ugdymo mokyklose apklausos ataskaita 2015 m.
18. Goštautaitė-Middtun N, Goštautas A, Čepulytė A. Sveikatos priežiūros vaikams, vartojantiems psichiką veikiančiąsias medžiagas, prieinamumas Lietuvos psichikos sveikatos priežiūros įstaigose. Tyrimo ataskaita. Vilnius, 2013.
19. Izokaitis M, Stonienė L. Ankstyvoji intervencija dėl psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo Lietuvos bendrojo ugdymo mokyklose. Visuomenės sveikata. 2017;1(76):36-43.
20. ESPAD. Overview of the ESPAD Project: Background, Methodology and Organisation, 2014.
21. EMCDDA, ESPAD. ESPAD Report 2015: Results from the European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs. Luxembourg, 2015.
22. Vilniaus visuomenės sveikatos biuras. Vilniaus miesto mokinių gyvenimo ir sveikata 2014 m.: tarptautinis mokyklinio amžiaus vaikų gyvenimo ir sveikatos tyrimas (HBSC). Vilnius, 2015.
23. EMCDDA, ESPAD. ESPAD Report 2015: Results from the European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs. Luxembourg, 2015.
24. Vilniaus visuomenės sveikatos biuras. Vilniaus miesto mokinių gyvenimo ir sveikata 2014 m.: tarptautinis mokyklinio amžiaus vaikų gyvenimo ir sveikatos tyrimas (HBSC). Vilnius, 2015.
25. Jurgaitienė D, Vainoriūtė L. Vyresniųjų paauglių narkotinių medžiagų vartojimo prevencijos ypatumai Klaipėdos miesto bendrojo lavinimo ir profesinėse mokyklose. Visuomenės sveikata. 2009;3(46):82-92.
26. Hibbel B, Andersson B, Hjarnson T, Ahlstrom S, Balakireva O, Kokkevi A, Morgan M. The ESPAD Report 2003. Alcohol and Other Drugs Use Among Students in 35 European Countries. Stockholm, 2004.
27. Hibbel B, Guttomsson U, Ahlstrom S, Balakireva O, Bjarnson T, Kokkevi A, Kraus L. The ESPAD Report 2007. Substance Use among Students in 35 European Countries. Stockholm, 2009.
28. Hibbel B, Guttomsson U, Ahlstrom S, Balakireva O, Bjarnson T, Kokkevi A, Kraus L. The ESPAD Report 2011. Substance Use among Students in 36 European Countries. Stockholm, 2012.
29. EMCDDA, ESPAD. ESPAD Report 2015: Results from the European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs. Luxembourg, 2015.
30. Goštautas A, Žekas R, Dilys L, Goštautaitė-Mittun N. Mokinių rūkymo ir su juo susijusio elgesio kitimai Kauno rajone 2005–2012 metais. Sveikatos mokslai. 2013;23(5):5-11.
31. Narkotikų, tabako ir alkoholio kontrolės departamentas. Vilniaus mieste gyvenančių vaikų nukreipimo, skiriant minimalią vaiko priežiūros priemonę, dalyvauti ankstyvosios intervencijos programoje vykdymo tvarkos aprašas. Vilnius, 2016.
32. Lim KH, Lim HL, Teh CH, Kee CC, Khoo YY, Ganapathy SS, Jane Ling MY, Mohd Ghazali S, Tee EO. Smoking among school-going adolescents in selected secondary schools in Peninsular Malaysia—findings from the Malaysian Adolescent Health Risk Behaviour (MyaHRB) study. *Tob Induc Dis.* 2017 Jan 31;15:9. doi: 10.1186/s12971-016-0108-5. eCollection 2017.
33. Scalici F, Schulz PJ. Parents' and peers' normative influence on adolescents' smoking: results from a Swiss-Italian sample of middle schools students. *Subst Abuse Treat Prev Policy.* 2017 Jan 21;12(1):5. doi: 10.1186/s13011-017-0089-2.
34. Simons-Morton B, Haynie D, Liu D, Chaurasia A, Li K, Hingson R. The Effect of Residence, School Status, Work Status, and Social Influence on the Prevalence of Alcohol Use Among Emerging Adults. *J Stud Alcohol Drugs.* 2016 Jan;77(1):121-32.
35. Petrylaitė M. Paauglių psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencinių veiklų vertinimas Radviliškio rajono bendrojo lavinimo mokyklose. Magistro diplominis darbas. Lietuvos sveikatos mokslų universitetas. Kaunas, 2013.
36. Bankauskienė I. Vyresniųjų klasių mokinių žinių, gyvenimo įgūdžių įsivertinimas ir nuomonė apie psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevenciją mokykloje. *Visuomenės sveikata.* 2013;2(61):72-81.

Psychoactive substance abuse prevalence, risk factors, early intervention and prevention among students in general education school

Martynas Izokaitis, Loreta Stonienė

Institute of Hygiene

Summary

The aim – to evaluate the prevalence of psychoactive substances (PS), family risk factors, access to early intervention (EI) and prevention services for 16-years age students of general education schools.

Methods. A cross sectional study was carried out in 2016, which involved a total of 19 general education schools from Vilnius and Klaipėda cities and Visaginas and Rokiskis regions selected by using stratified sampling. In total 978 16-years old or 10 /2nd gymnasium grade students were involved in this survey. The questionnaire consisted of questions measuring socio-demographic, PS consumption, EI and prevention aspects. Tobacco smokers or alcohol users during last 30 days or ever drug abusers were made risk group.

Results. During the last 30 days tobacco was smoked by 24.2 %, alcohol consumed by 40.8 %, at least once in their life's drugs used by 12.9 % of 16-years old or in total 476 respondents. Most of those abusing drugs were found in Vilnius (17.1 %), at least in Rokiskis (9 %) and Visaginas (9.8 %). It was found that parental substance abuse was linked with children PS use, as more PS abusing children were among those who parents smoked (54.7 % VS 45.3 %) and used alcohol (54.3 % VS 46.7 %) in comparison with non-smokers/non-alcohol abusers.

Early intervention services for PS abused school students was limited, possibly because PS consumption was so hidden that about respondents smoking knows only 46 (19,41 %), alcohol consumption 26 (6,52 %) and

drug use 7 (5,56 %) specialists. Four PS abusers himself seeking support from school specialists. Also identified low confidence of student support specialists (up 19.4 %) and sceptical ranking of efficiency of support given in school.

PS consumption prevention activities which involved more than one-third (40.1 %) of students were not targeted and focused on the most at risk students.

Conclusions. Parents smoking and alcohol consumption have had impact to children's psychoactive substances abuse. General prevention measures in school and limited access to early intervention services for PS consumption prevention led that half (46.4 %) of 16 year age students had smoked, consumed alcohol last 30 days and have had a drug use experience.

Keywords: early intervention, psychoactive substances use, general education school, risk group students, student support specialists, risk factors.

Correspondence to Martynas Izokaitis
Institute of Hygiene
Didžioji str. 22, LT-01128 Vilnius, Lithuania
E-mail: martynas.izokaitis@hi.lt

*Received 12 May 2017,
accepted 12 June 2017*